

СТРАТЕГИЧЕСКИ АЛТЕРНАТИВИ ЗА РАЗВИТИЕ НА ГРАЖДАНСКИЯ СЕКТОР В БЪЛГАРИЯ

Спартак Керемидчиев

Институт за икономически изследвания
при Българската академия на науките
ORCID 0000-0003-1482-7546

Офелия Кънева

Варненски свободен университет
ORCID 0000-0002-6318-4594

Как да се цитира тази статия / How to cite this article:

Keremidchiev, S., Kaneva, O. (2024). Strategicheski alternativi za razvitie na grazhdanskia sektor v Bulgaria (Strategic Alternatives for Civil Sector Development in Bulgaria). *Economic Thought Journal*, 69(2), 164-194 (in Bulgarian).
<https://doi.org/10.56497/etj2469202>

To link to this article / Връзка към статията:

<https://etj.iki.bas.bg/history-of-economic-thought-methodology-and-heterodox-approaches/2024/07/24/strategicheski-alternativi-za-razvitie-na-gradanskiya-sektor-v-balgariya>

Published online / Публикувана онлайн: 25 June 2024

Submit your article to this journal / Изпратете статия за публикуване

<https://etj.iki.bas.bg>

Article views / Статията е видяна:

View related articles / Други подобни статии:

View Crossmark data / Вж. информация от Crossmark:

Citing articles / Цитиращи статии:

View citing articles / Вж. цитиращи статии:

СТРАТЕГИЧЕСКИ АЛТЕРНАТИВИ ЗА РАЗВИТИЕ НА ГРАЖДАНСКИЯ СЕКТОР В БЪЛГАРИЯ

Спартак Керемидчиев

Институт за икономически изследвания
при Българската академия на науките
ORCID 0000-0003-1482-7546

Офелия Кънева

Варненски свободен университет
ORCID 0000-0002-6318-4594

Резюме: Седемнадесет години след присъединяването на България към Европейския съюз е подходящ период, за да се оценят промените, настъпили в гражданския сектор, както и да се изведат актуалните проблеми на развитието му. С това е свързана и целта на изследването ни. Освен аналитичната част са разработени стратегическа рамка и модел за подпомагане на развитието на гражданските организации. Основните изводи от аналитичната част са, че макар и да се отбелязват положителни промени, има изоставане в устойчивостта на третия сектор; териториалното разпределение на гражданските организации е силно неравномерно и липсва държавна политика за взаимодействие със сектора. Изведени са две стратегически алтернативи. Едната е за запазване на съществуващите тенденции и ситуиране в занимания с маловажни, текущи и перспективни проблеми, докато при другата алтернатива мисията на гражданския сектор е не само да подпомага решаването на важни текущи проблеми, но в по-голяма степен да се концентрира върху перспективни обществени проблеми.

Ключови думи: стратегически алтернативи; модел на развитие; граждански организации; България

JEL codes: I30; I31; L44

DOI: <https://doi.org/10.56497/etj2469202>

Received 9 June 2024

Revised 27 June 2024

Accepted 20 July 2024

„XXI век ще бъде векът на социалните организации. Колкото повече икономиката, парите и информацията се глобализират, толкова по-голямо ще бъде значението на обществото.“

Питър Дракрър

Въведение

Трите сектора в обществото – бизнесът, държавата и гражданското общество, са взаимосвързани и всеки има уникална роля в развитието и във функционирането на съвременното общество. Тяхното успешно взаимодействие е от съществено значение за постигането на устойчиво развитие, социална справедливост и икономически просперитет. Сътрудничество между трите сектора може да допринесе за решаването на сложни обществени проблеми и за увеличаване на благосъстоянието на обществото. Обратно, при отсъствието на такова сътрудничество, обществената спойка се разпада, секторите се капсулират и функционират сами за себе си.

Предвид социалната и икономическата значимост, проблемът, който е поставен в изследването, е да се определи актуалното състояние на гражданското общество и да се изведат най-важните тенденции, препятствия и възможности за напредъка на този сектор в България. Целта е да постави основата на стратегическа рамка за развитие на сектора в средносрочен план.

Следвайки тази логика, статията е структурирана в три части. Първата разглежда основните концепции за гражданското общество и стратегическите проблеми на развитието му, втората е посветена на анализ на състоянието и извеждане на основните проблеми, а третата представя стратегическата рамка за развитие на сектора.

1. Преглед на литературата

Опитите за формулиране на три сектора в обществото – бизнес, държава и гражданското общество, датират отпреди стотици години. Според древните елини гражданското общество е обществена етично-политическа общност от свободни и равноправни граждани, която е изградена върху принципите на върховенството на закона (Cohen and Arato, 1992). Използваният от тях термин е „*πολιτική κοινωνία*“ („политическо общество“), а на латински език същото смислово значение се влага в термина „*societas civilis*“.

През 17 и 18 век опитите за дефиниране на гражданското общество продължават – то започва да се възприема като цивилизовано общество, което се разграничава от нецивилизованото. Лок предполага, че гражданското общество се появява, когато гражданите придобиват свобода и права на собственост. Фъргюсън допълва, че гражданското общество е възможно само когато мъжете участват активно в политиката (Viterna et al., 2015).

Съществен пробив в схващането за гражданското общество се появява в трудовете на Хегел, който определя гражданското общество като междинна сила между индивид и държава и го разграничава ясно от държавата (Gordon, 2000). За предшественик на съвременното разбиране за гражданското общество се смята влиятелният италиански мислител на марксизма Антонио Грамши. Той отграничава гражданското общество не само от държавата, но и от икономическите дейности. Според него то представлява временна трета сфера – между пазара и държавата, от която може да се организира комунистическа революция (Anheier et al., 2001). По-късно Талкот Парсънс определя гражданското общество като „трети сектор“ (Parsons, 1971).

Така се стига до съвременното разбиране за гражданското общество като „сфера на непринудено човешко общуване“, чрез което индивидите прилагат колективни действия за справяне с идентифицирани от тях общи потребности, идеи и интереси (Edwards, 2009). То се състои от регистрирани граждански организации (ГО) и други неформални структури на сдружаване и представлява област, в която тези сдружения взаимодействат помежду си и с останалите структури на обществото (Kohler-Koch & Quittkat, 2009).

Гражданските организации като най-видимата част на гражданско общество са независими доброволни сдружения на хора, които работят продължително заедно за постигането на обща цел, различна от идването на власт, печеленето на пари или упражняването на незаконни дейности (Американски университет в България, 2009). Според друго определение ГО са групи от хора и институции, независими от правителството, които имат главно хуманитарни, а не комерсиални цели (OECD, 2010).

Едновременно с развитието на определенията за гражданско общество в литературата се дискутира и неговата роля при взаимодействието с другите два обществени сектора, както и цялостното му влияние върху обществения живот. През 70-те и 80-те години на миналия век гражданското общество е изведено като антипод и опозиция на съществуващите тоталитарни режими в Латинска Америка и Източна Европа (Diamond, 1999; Skapska, 1997). В свое изследване Пътнам и неговите съавтори установяват, че силното гражданско общество в Северна Италия е причина за по-добрите резултати в развитието му в сравнение с Южна Италия, която се характеризира със слаб граждански сектор и социален капитал (Putnam et al., 1993). Поради иманентните си характеристики – възможност да мобилизира обществото за изпълнение на полезни каузи; осъществяване на независим контрол върху държавните институции; защита на интересите на

широки кръгове от обществото; генериране на алтернативи за развитие и споделяне на толерантни ценности, гражданското общество създава основа за развитие на демокрацията (Muller and Seligson, 1994; Clark, 1995). В синтезиран вид Гелнер заключава, че: „Без гражданско общество няма демокрация” (цит. по Фукуяма, 2000). Пътнам и съавторите му допълват, че силната гражданска общност насърчава не само демокрацията, но и икономическия просперитет (Putnam et al., 1993).

В България последните изследвания върху гражданското общество имат предимно прагматичен характер и са насочени към установяване на обхвата му (Институт „Отворено общество“, 2017), към оценка на развитието и на ефективността му (USAID, 2022), към проучване на отношението на публиката към него (Алфа Рисърч, 2022), както и към специфични проблеми като дарителството (Алфа Рисърч, 2024) и партньорствата между него и бизнеса (Симеонов, 2022). Има и публикации, които се опитват да предоставят инструменти и ръководства за успешното управление и развитие на гражданското общество (Американски университет в България, 2009; Керемидчиев, 2008).

Много малко са критичните анализи на сектора, които се занимават със съществените му проблеми, а и те са доста отдалечени от настоящето. В публикация на Ценков и др. (2010) се поставя проблемът за статута на някои неправителствени организации (НПО) – синдикатите, политическите партии и читалищата, и за необходимостта те да се регулират по различен начин от традиционните ГО. Авторите анализират девиантни практики като наличието на политически контролирани (politically owned NGOs – PONGO) и правителствено контролирани НПО (government owned NGOs – GONGO), наличието на конфликти на интереси при прякото участие на политици, в т.ч. на кметове, в техните ръководни органи и използването им за облагодетелстване с европейски и национални средства от контролиращите ги политици и служители. Изведени са рисковете от „...навлизане на представители на тежката организирана престъпност в гражданския сектор“, както и на „...близки до руските олигарси НПО“ (Ценков и др., 2010).

Продължение на този анализ е публикацията „Гражданското общество в България: от социално предприемачество до завладяване от държавата (Ялъмов, 2013). Една от основните тези в нея се отнася до риска от завладяване на гражданското общество (civil society capture) от алчни политици. Поставят се и въпроси, свързани с промяната на мисията на НПО вследствие от завладяването от персонала им, със създаването на услужливи на властите екологични организации, със завладяването на училищните настоятелства от директорите, с използването на ГО основно за извършване на стопанска дейност и т.н.

Керемидчиев (2013) също констатира, че поради липсата на регулярно финансиране българските НПО са принудени да се занимават със стопанска дейност, за да оцелеят. Освен това в анализа си той отбелязва, че в много случаи НПО се използват като средство за присвояване на външни фондове от държавни служители и политици, както и опитите за манипулиране на пазара от страна на Делегацията на ЕК в България.

Засега извън обсега на вътрешните анализи остават важни стратегически въпроси, например за новите предизвикателства пред гражданския сектор и за адаптиране на предназначението му към тях, за партньорството и взаимодействието му с другите два сектора, за миксирането на външната помощ и цели с вътрешни ресурси и национални цели (Chaney and Jones, 2022). Тук част от тези теми са поставени, като са предложени решения, но те заслужават по-широка дискусия и анализи.

2. Състояние и проблеми на гражданските организации

Анализът на състоянието на гражданските организации е изготвен при следните условия и ограничители:

- Фокусът му е поставен върху регистрираните граждански организации или неправителствени организации, предвид наличието на статистически наблюдения и информация за тях. Изведени са най-важните постижения и проблеми на тези организации и на въз основа на това е направена оценка на състоянието на сектора.
- Анализът обхваща времето преди присъединяването на България към ЕС (той започва от 2005 г.) до края на 2021 г. Този сравнително продължителен период позволява да се изведат трайни и значими тенденции на развитие, както и да се установи влиянието на политиките върху сектора на базата на състоянието му преди членството ни в Съюза.
- Основната използвана информация е пряко предоставена от НСИ, като наред с нея са анализирани публични данни от интернет страницата му. Други източници на информация и данни са анализи, международни сравнителни изследвания и доклади, международни бази данни и социологически изследвания. Направено е допитване за състоянието, проблемите и перспективите пред сектора чрез разпространен онлайн въпросник за получаване на качествена информация до мениджъри на водещите НПО, в което участват представители на 86 организации.

Предвид многоликия характер на изследването, използваните методи на анализ са разнообразни. Преобладават методите на стратегическия институционален анализ и синтез, допълнени със социологически, статистически и финансови методи. Сравнителният анализ е приложен както в международен, така и във вътрешен план.

Брой и видове граждански организации

Броят на регистрираните ГО в България не е еднозначно определен. Наличните източници на информация предоставят разнородни и силно различаващи се данни. В края на 2021 г. според НСИ са регистрирани 12 853 неправителствени организации, като в сравнение с предходната година броят им нараства с 441 нови организации. Преди пандемията от COVID-19 НПО ежегодно се увеличават с почти два пъти по-високи темпове – с около 800 нови организации. В Стратегията за подкрепа на развитието на гражданските организации в Република България за периода 2012-2015 г. е посочено наличието на 34 хил. регистрирани фондации и сдружения (Министерски съвет, 2012). От тях над 9 хил. са вписани в Централния регистър на юридическите лица с нестопанска цел при Министерството на правосъдието като организации в обществена полза. Според други източници в началото на 2017 г. в този регистър са вписани над 14 700 организации (Институт „Отворено общество“, 2017).

Регистърът на юридическите лица с нестопанска цел, който би трябвало да е най-точният източник на информация за регистрираните НПО, не предоставя публични данни за техния брой, състояние и структура. Според Агенцията по вписванията броят на НПО, подали заявления за обявяване на годишни финансови отчети за 2022 г., е 13 847, а общият брой на пререгистрираните в Регистъра на юридическите лица с нестопанска цел (ЮЛНЦ) през периода 01.01.2018 г. – 31.12.2022 г. е 18 642. Като към него се добави броят на новорегистрираните НПО, общият брой на гражданските организации става 25 769. Тези данни са предоставени в отговор на направено искане от Фондация „Български център за нестопанско право“ до Агенцията по вписванията по Закона за достъп до обществена информация. В заключение може да се обобщи, че регистрираните НПО са около 26 хил., като от тях около 14 хил. са функциониращи, а 12 хил. са без дейност.

Съществуват множество класификации на ГО. В зависимост от сектора, в който работят, се различават организации за граждански и човешки права, за борба с корупцията, за демократизация на обществото и т.н.; организации за подпома-

гане на развитието на социално чувствителни сектори като опазване на околната среда, защита на потребителите, повишаване качеството на живота, подобряване на инфраструктурата, феминистки, младежки движения и др.; изследователски, информационни и образователни организации за генериране и разпространение на идеи, знания и предоставяне на образователни услуги; културни и духовни организации, свързани с духовното развитие, културно-просветни и земеделски организации на базата на етнос, религия и др.; организации, основаващи се на общи бизнес интереси, например браншови организации – на превозвачи, животновъди, пчелари и т.н. (DAC, 2018).

Според Закона за юридическите лица с нестопанска цел (ЗЮЛНЦ) от 2000 г. организациите биват два вида – сдружения или фондации, като всяка организация от самото начало се самоопределя дали ще работи в обществена или в частна полза. Друго важно разделение е, че гражданските организации могат да са формални, т.е. регистрирани, или неформални, които работят, без да имат официална регистрация (Кожо, 2017).

Основните видове граждански организации, относими към българската правна среда и практика, могат да бъдат обединени в следните групи:

- клубове по интереси – спортни, туристически, по танци и др.;
- фондации;
- доброволчески организации;
- организации на работодатели;
- професионални организации на производители и предоставящи услуги;
- синдикални организации;
- застъпнически групи;
- читалища и общностни организации (Community-based organisations);
- мозъчни центрове (think tank).

Извън границите на страната могат да се различат международни мрежи от граждански организации, които обединяват национални ГО, или самостоятелни наднационални ГО. И в двата случая най-често техни партньори са структури на ЕК, ООН и други международни организации.

Картината на основните класификации на гражданските организации показва колко нееднородни, различни и специфични са отделните организации от сектора по отношение на техните цели и мисии. Единствените ограничения пред

мисиите на ГО у нас са посочени в чл. 44, ал. 2 от Конституцията на Република България (1991): „Забраняват се организации, чиято дейност е насочена срещу суверенитета, териториалната цялост на страната и единството на нацията, към разпалване на расова, национална, етническа или религиозна вражда, към нарушаване на правата и свободите на гражданите, както и организации, които създават тайни или военизирани структури, или се стремят да постигнат целите си чрез насилие.“

Голямото разнообразие, различните мисии и липсата на йерархичност при ГО отразяват състоянието и интересите на отделните социални групи в обществото, както и настроенията и вълненията на всички негови членове. Затова е напълно нормално между самите ГО да възникват спорове и конфликти. Причина са различните и понякога противостоящи си мисии, които произтичат от интересите на представляваните от тях групи и слоеве на обществото. Такива са например мисиите и иманентните противоречия между организациите на производителите и на потребителите, както и между тези на работодателите и на наемния труд. Оттук произтичат и част от трудностите при анализирането на състоянието на сектора и при разработването на обща стратегия за развитието му.

Структура и география на НПО

Според Стратегията за подкрепа на развитието на гражданските организации в Р. България 2012-2015 най-голям е делът на НПО в сектора на образованието (13%), в социалната сфера (11%), в културата (9%) и в организациите, свързани с младежките проблеми (7%), а останалите работят в над 20, различни от споменатите, сектори (Министерски съвет, 2012). Според статистическата класификация на икономическите дейности (КИД) за Европейската общност НПО са разделени на две големи групи: спортни и други организации (табл. 1).

Таблица 1. Кодове на икономическа дейност на НПО

КИД	Наименование на позицията
КИД 9312	Дейност на спортни клубове
КИД 9411	Бизнес организации и организации на работодатели
КИД 9412	Професионални организации
КИД 9420	Организации на синдикати
КИД 9499	Дейност на други организации с нестопанска цел

Източник: НСИ, 2008.

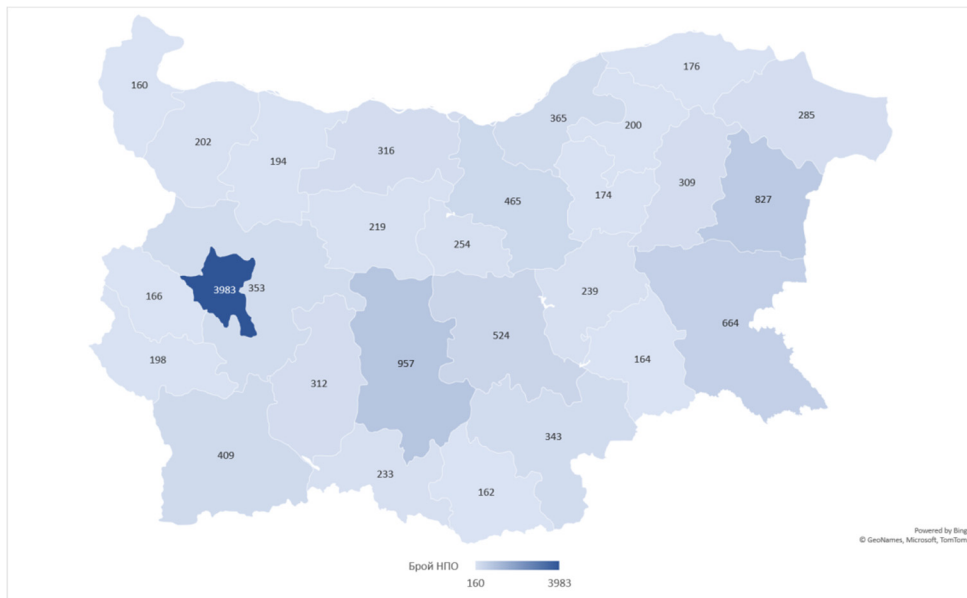
Средно за България 22% от общия брой НПО са спортни, а останалите 78% са с друг профил на дейност (табл. 2). В спортните НПО са 13% от заетите в сектора, а в останалите – 87%. Разпределението между спортни и други НПО е много неравномерно в страната. Прави впечатление, че с изключение на София най-малък е дялът на спортните ГО в областите с по-ниско социално-икономическо развитие като Видин, Смолян, Силистра, Търговище. И обратно, най-силно развитите области имат по-голям дял на ГО със спортна насоченост.

Таблица 2. Разпределение на спортни и други НПО по заетост и брой през 2021 г.

Области	Брой на		Области	Заети лица в	
	Спортни ГО (%)	Други ГО (%)		Спортни ГО (%)	Други ГО (%)
Смолян	12	88	Видин	3	97
Видин	12	88	Търговище	3	97
Силистра	12	88	Смолян	3	97
Монтана	13	87	Ямбол	4	96
Ямбол	14	86	Разград	5	95
София-град	16	84	Кърджали	6	94
Разград	18	83	Силистра	7	93
Търговище	18	82	Добрич	8	92
Кърджали	18	82	Плевен	8	92
Враца	21	79	Шумен	9	91
За България	22	78	София-град	11	89
Шумен	22	78	Благоевград	13	87
Ловеч	23	77	За България	13	87
Стара Загора	23	77	Сливен	14	86
Перник	23	77	Габрово	14	86
Пловдив	24	76	Стара Загора	14	86
Добрич	25	75	Варна	15	85
Сливен	25	75	Пловдив	16	84
Хасково	26	74	В. Търново	16	84
Плевен	27	73	Ловеч	16	84
Варна	27	73	Хасково	16	84
София	27	73	Враца	17	83
Габрово	28	72	София	17	83
Кюстендил	28	72	Русе	17	83
Пазарджик	28	72	Монтана	18	82
В. Търново	29	71	Перник	19	81
Благоевград	29	71	Пазарджик	21	79
Бургас	30	70	Кюстендил	24	76
Русе	31	69	Бургас	29	71

Източник: Съставена от авторите по данни на НСИ.

Разпределението на НПО по области е крайно неравномерно (фиг. 1). То е свързано с гъстотата на населението, с развитостта на икономиката, но и на гражданското общество на територията на България.

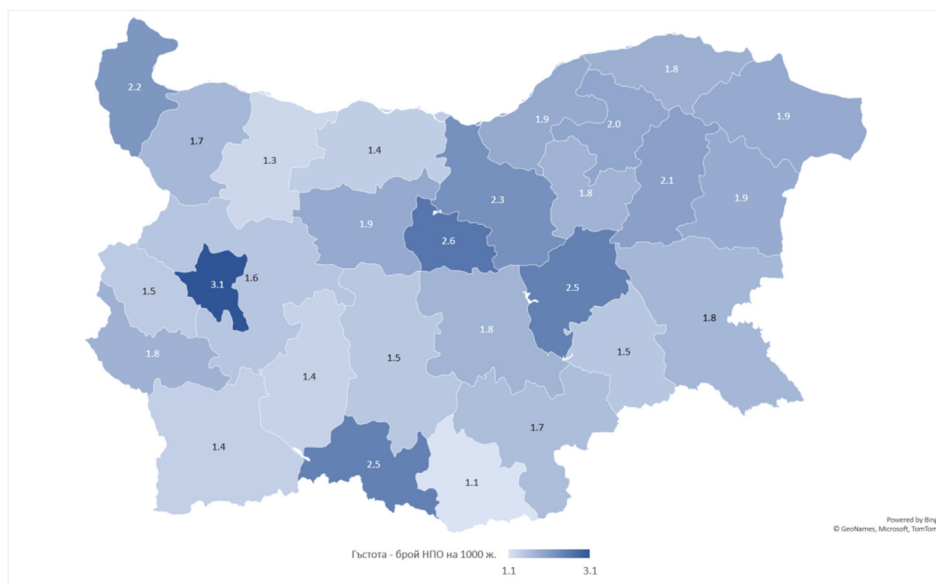
Източник: Съставена от авторите по данни на НСИ.

Фигура 1. Разпределение на ГО по области през 2021 г.

От разпределението на НПО по области могат да се направят следните основни изводи:

- Изключително висока концентрация на ГО се наблюдава в София-град – от общо 12 853 НПО 31% са регистрирани в столицата.
- Най-много НПО има в най-големите и силно развити област като София-град, Пловдив, Варна, Бургас и Стара Загора.
- В 11 области (Видин, Смолян, Ямбол, Търговище, Разград и др.) броят на регистрираните ГО е изключително малък – под или близо до 200.
- В 3 крайдунавски области – Велико Търново, Русе и Плевен, се забелязва наличие на повече регистрирани ГО в сравнение със съседните им области.
- Броят на НПО е много по-голям в Южна, отколкото в Северна България.

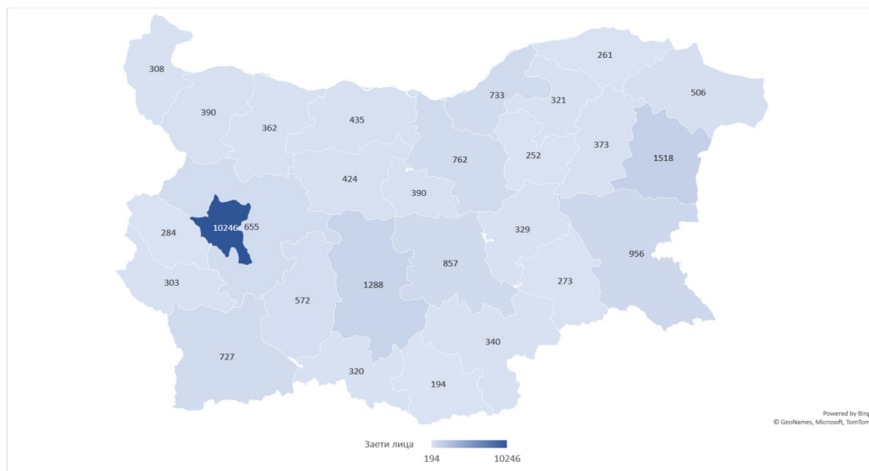
По-различна картина се очертава при разпределението на броя на НПО на 1000 човека население (фиг. 2). При него Северна България е с по-висока степен на концентрация в сравнение с южната част на страната. По този показател най-много НПО има в столицата – 3,1, следвана от областите Габрово, Смолян и Сливен. Развитите икономически центрове като Пловдив, Варна, Бургас и Стара Загора имат по-ниски стойности, което може да се обясни с по-високото качество на предоставяните услуги и по-силната атрактивност на пазара на труда в бизнес секторите и в администрацията в сравнение с неправителствените организации.

Източник: Съставена от авторите по данни на НСИ.

Фигура 2. Брой ГО на 1000 човека население по области през 2021 г.

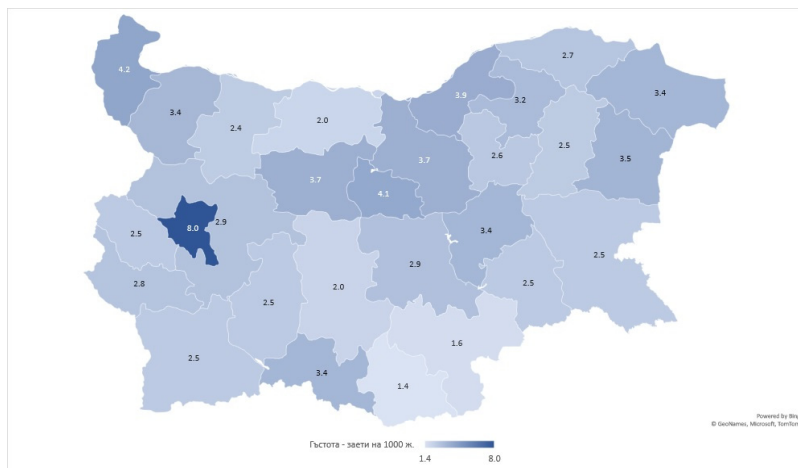
Разпределението на заетите лица в ГО по области следва установените тенденции при географията на ГО. През 2021 г. в сектора са заети общо 24 379 човека, като 42% от тях работят в София, което представлява изключително висока степен на концентрация. Втората група области с над 1000 заети в сектора са Варна и Пловдив съответно с 1518 и 1288 човека (фиг. 3). Смолянска област е единствената с под 200 заети в неправителствения сектор, което е следствие от малкия брой ГО на нейната територия. По-голяма част от заетостта в неправителствения сектор се създава в Южна България.

Източник: Съставена от авторите по данни на НСИ.

Фигура 3. Брой заети лица в ГО по области през 2021 г.

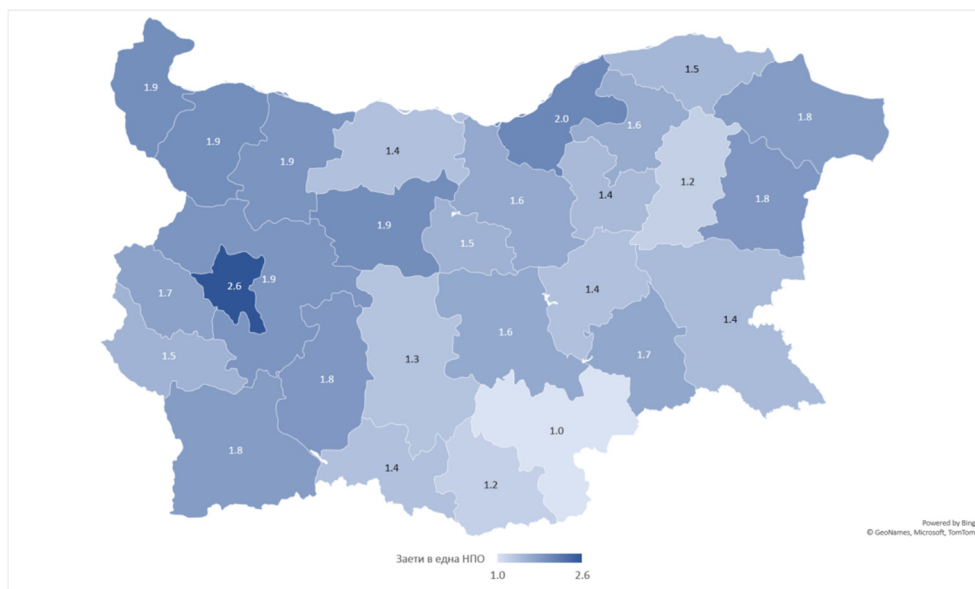
По отношение на интензитета на заетите лица на 1000 човека от населението с най-високи стойности е София-град – 8 човека (фиг. 4). По-високи са стойностите в Северна спрямо Южна България. Повечето области се характеризират със стойности между 2 и 3 човека, които също показват сравнително слабото развитие на гражданското общество на територията на България. На фона на ниската концентрация на този показател се открояват няколко области, при които заетите на 1000 човека от населението са между 3 и малко над 4. Това са областите Видин, Габрово, Русе, В. Търново, Варна, Ловеч, Смолян, Монтана и Разград.

Източник: Съставена от авторите по данни на НСИ.

Фигура 4. Брой заети лица на 1000 човека население по области през 2021 г.

Важен показател за капацитета и за устойчивостта на НПО е броят на заетите лица в една организация (фиг. 5). Средно за страната през 2021 г. той е 1,9, като най-много персонал има в столицата и в общините около нея, както и в западните области на Северозападния район за планиране. На другия полюс са областите Кърджали, Смолян и Шумен със средно едва 1-1,2 заети в организация.

Източник: Съставена от авторите по данни на НСИ.

Фигура 5. Брой заети лица в една НПО през 2021 г.

Финансови ресурси на ГО

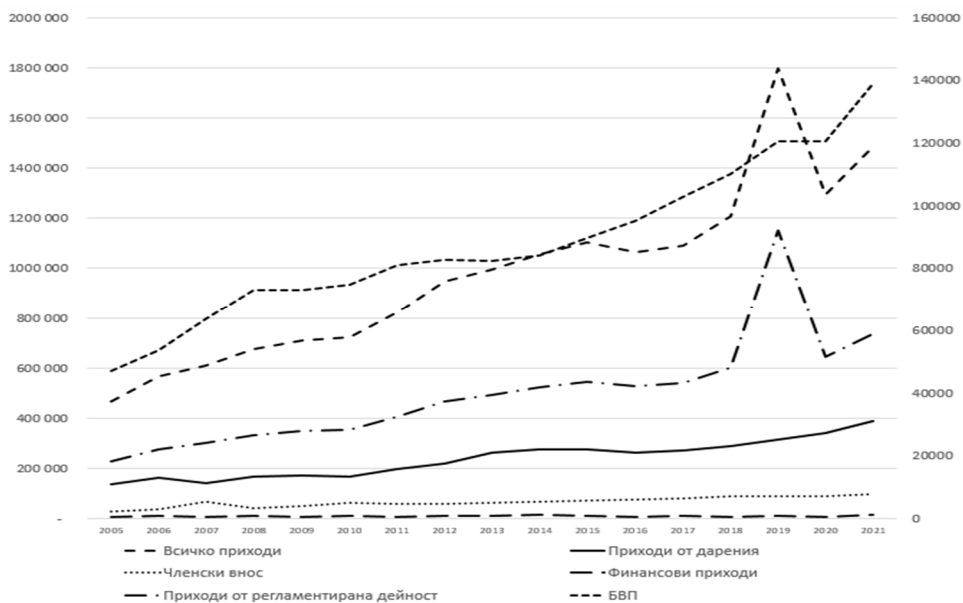
През 2021 г. общо приходите, които успява да генерира секторът на ГО, са близо 1,4 млрд. лв., което представлява 0,6% от БВП. През същата година в него са заети 24 379 човека (НСИ, 2024). Приходите на една НПО за 2020 г. са 58 хил. лв., а през следващата – 64 хил. лв. (пак там). За същите години средно приходите на едно заето лице в сектора са съответно 31 хил. и 34 хил. лв.

Динамиката на приходите на НПО е много важен показател за развитието на пазара на услуги и за възможностите на тези организации да използват наличните финансови ресурси. Динамиката на различните категории приходи на НПО е положителна (вж. фиг. 6). През 2019 г. сумата на общите приходи достига до 1,8 млрд. лв., след което те рязко намаляват през пандемичния период.

Приходите на НПО, отнесени към БВП, имат ниски стойности. За изследвания период те се колебаят силно, като достигат най-високата си стойност от 1,03% през 2019 г. Най-ниска е тяхната стойност в началото на периода през 2005 г. – 0,55%. Между 2005 и 2010 г. БВП и приходите на НПО имат почти паралелна динамика, докато през следващите периоди траекториите им на развитие не съвпадат.

Номиналният ръст на приходите на НПО за 2005 – 2021 г. е 220%, но като се вземе предвид натрупаната през периода инфлация от 76%, то реалният им ръст е 144%. В структурата на приходите най-важно място имат тези от регламентирана дейност, следвани от даренията, които в края на периода достигат до близо 600 млн. лв. Членският внос също нараства, но с по-ниски темпове и има малък дял в общите приходи. Финансовите приходи са с постоянно маргинални стойности.

Източниците на приходи не се посочат в данните на НСИ, както и от другите институции. Може да се предположи, че основните източници са както вътрешни – по линия на държавния бюджет, разпределяне от централни институции и местни власти, така и външни – средства от европейски фондове, чуждестранни фондации и международни организации.

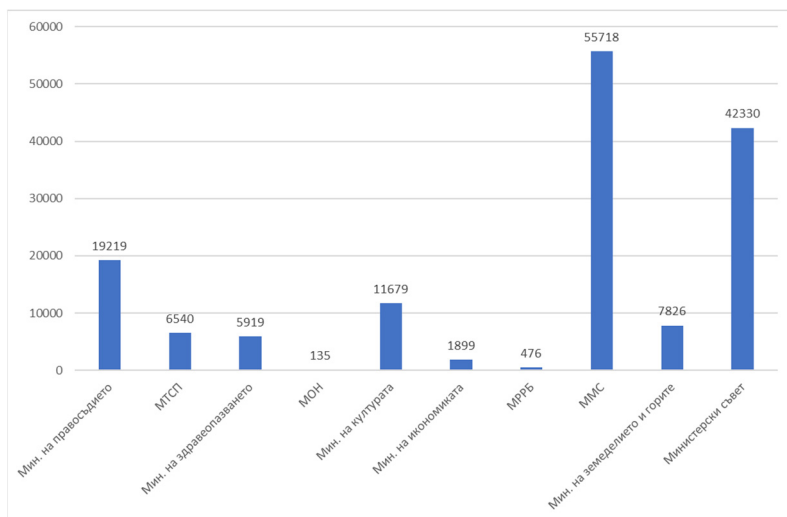
Забележка: По номинални цени.

Източник: Съставена от авторите по данни на НСИ.

Фигура 6. Динамика на приходите на НПО, 2005 – 2021 г.

От държавното финансиране се очаква да се подпомагат инициативи, подкрепящи реализирането на национални приоритети. Представа за това какви национални приоритети се финансират може да се получи от анализа на изпълнението на консолидираната финансова програма през 2021 г.

Общият размер на средствата за сектора от държавния бюджет е близо 152 млн. лв., или малко над 10% от всички приходи на НПО. Най-голям донор на средства за сектора е Министерството на младежта и спорта с над 55 млн. лв., следвано от Министерския съвет с над 42 млн. лв. (фиг. 7). Тези две институции изразходват близо 66% от всички средства. Другите министерства, които разпределят по-значителна част от средствата за ГО, са Министерството на правосъдието с портфейл от над 19 млн. лв., Министерството на културата с над 11 млн. лв. и Министерството на земеделието и горите с близо 8 млн. лв. Последните места заемат Министерството на образованието и науката с едва 135 хил. лв. и Министерството на регионалното развитие и благоустройството с 476 хил. лв. В този списък изцяло отсъстват Министерството на външните работи, Министерството на туризма и Министерството на околната среда и водите. По този начин никакви национални цели и политики във външната политика, опазването на околната среда, водите и туризма, които биха били подкрепени от НПО, не получават финансиране през 2021 г.

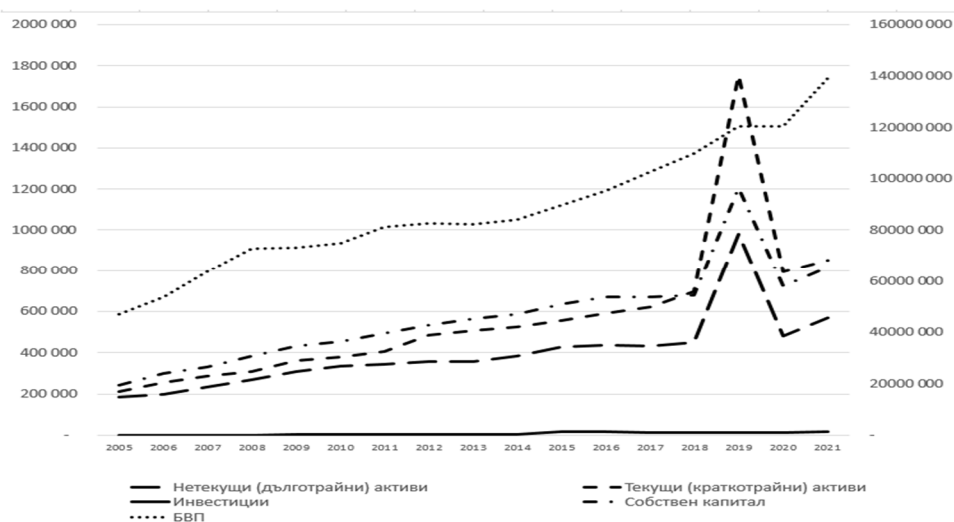

Източник: Съставена от авторите по данни на МФ.

Фигура 7. Субсидии и трансфери към НПО от бюджета на Министерския съвет и министерствата за 2021 г. (хил. лв.)

При балансовите стойности на отчетите на НПО се наблюдава положително развитие. Текущите активи и собственият капитал имат сходна динамика, докато дълготрайните активи се развиват по-бавно (фиг. 8). Инвестициите на НПО са с маргинални стойности, което, ако не се промени в близко бъдеще, ще има неблагоприятен ефект, особено при бързата дигитализация на икономиката и на обществения живот.

Конфиденциални данни, които съществуват при някои балансови показатели, показват, че има силна концентрация на отчетни данни в едно или в няколко НПО. Това говори за наличие на изключително големи НПО, които контрастират на фона на останалите по-малки организации от сектора.

Забележка: По номинални цени.

Източник: Съставена от авторите по данни на НСИ.

Фигура 8. Динамика на балансови показатели на НПО, 2005 – 2021 г.

Достъп до финансиране

Сред проблемите, които хронично препятстват развитието на сектора на ГО, е липсата на политика за неговото финансиране. Към тези дефицити може да се добави и проблемът с неправомерното прилагане на режима на държавни помощи към нестопанските дейности на ГО. На практика всички програми със средства от ЕС прилагат правилото de minimis към проекти на НПО с нестопанска дейност, което фактически слага таван на европейското финансиране за тях до 400 хил. лв. за 3 последователни години. В Доклада за върховенството на закона от 2023 г. Европейската комисия обръща внимание на този проблем, който в България произтича от порочното тълкуване на европейското законодателство за

минималните помощи, но все още съществуващата у нас практика не е премахната (European Commission, 2023). Тя е абсурдна, особено при изпълнението на социални проекти, защото ограничава предоставянето на необходими социални услуги.

Предоставяне на публични услуги

Темата за възлагане и за предоставяне на услуги има сериозно развитие през последните 20 години (Керемидчиев, 2013). След промените в социалното законодателство, които позволяват на ГО да бъдат доставчик на социални услуги, близо 50% от тези услуги се предоставят от тях. Гражданските организации са изключително популярни сред потребителите, защото техните услуги са налични и качествени. Извън социалните услуги възлагането на дейности и услуги от държавни или общински институции на неправителствени организации е незначително.

Технологични предизвикателства

Недостатъчното финансиране на ГО ограничава ресурсите за внедряване на модерни технологии, което обрича сектора на изоставане и дори на изключването му от определени услуги и дейности. Поради това, вместо да бъдат основни застъпници за осигуряването на правата на човека при използването на технологии, в т.ч. на изкуствен интелект, голяма част от ГО ще бъдат уязвими с оглед на предизвикателствата на Четвъртата индустриална революция (Srinivas, 2022). Така от авангарда на модерните управленски технологии, както отбелязва П. Дракър за американските ГО през 90-те години на 20 век, българските граждански организации ще се озоват в ариергарда на развитието (Drucker, 1992).

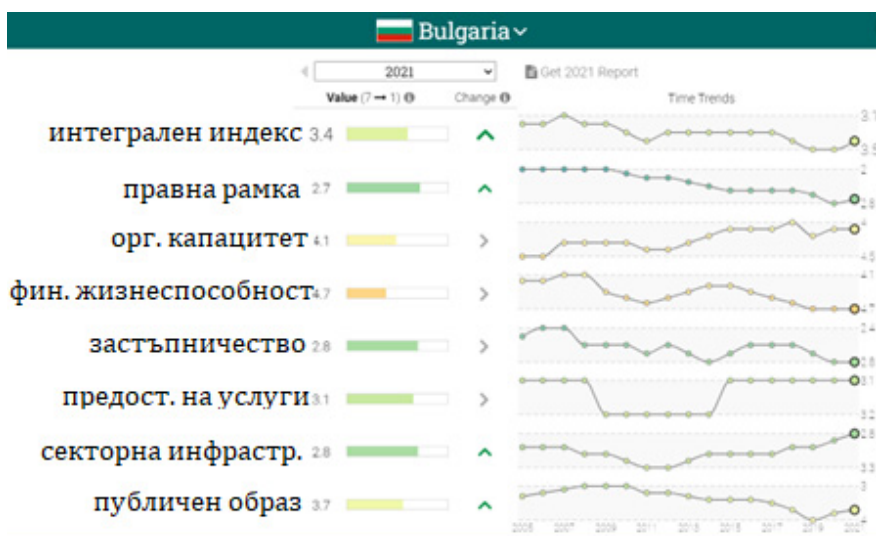
Индекс на устойчивост на гражданските организации

Интегралният индекс за устойчивост на ГО, който се предоставя от Американската агенция за международно развитие, дава добра представа за състоянието и за динамиката на сектора на гражданските организации. Той се измерва непрекъснато от 2005 г. за много страни, вкл. и за България. Индексът се състои от 7 подиндекса – правна рамка, организационен капацитет, финансова жизнеспособност, застъпничество, предоставяне на услуги, секторна инфраструктура и публичен образ, като неговата стойност представлява осреднена величина от тези подиндекси.

Общата динамика на индекса за страната ни през 2005 – 2021 г., макар и с малко, е отрицателна. При начална стойност от 3,2 през 2005 г. индексът е 3,5 през 2021 г. (фиг. 9). С изключение на подиндексите, измерващи организационния капацитет и секторната инфраструктура, при останалите пет подиндекса

има влошаване на стойностите. Най-високо равнище на развитост за наблюдавания период отбелязват подиндексите на правната рамка, застъпничеството и секторната инфраструктура, а най-ниско – тези за финансовата жизнестойчивост и за организационния капацитет. Близки до средната стойност на индекса са подиндексите за предоставяне на услуги и за публичния имидж. Стойностите на всичките подиндекси и на индекса попадат в средната категория „развиващи се“, т.е. все още нито един елемент от характеристиките на ГО в България не може да се определи като напълно развит.

В сравнение с други държави по този индекс България е на едно ниво със страни от Балканския полуостров като Румъния, чийто индекс през 2021 г. е 3,6, Албания – 3,7, Северна Македония – 3,6, Косово – 3,6, Босна и Херцеговина – 3,8, както и с Молдова – 3,6 и Украйна – 3,2 (USAID. CSO Sustainability Index Explorer). По-лошо е състоянието на сектора в Унгария и в Сърбия, докато в прибалтийските и в централноевропейските страни индексът на устойчивост е със стойности между 2 и 3.

Легенда: Скала от 1 до 7 точки. Най-високи са стойностите, близки до 1, а най-ниски – близки до 7. Стойностите от 1 до 3 характеризират елементите като развити, от 3 до 5 – като развиващи се, а тези от 5 до 7 описват недостатъчната развитост.

Източник: USAID. CSO Sustainability Index Explorer, <https://csosi.org>

Фигура 9. Динамика на Индекса на устойчивост на гражданските организации в България, 2005 – 2021 г.

Анализирайки годишните колебания в Индекса на устойчивост на гражданските организации и неговите подиндекси в България, може да се направи изводът, че след сравнително продължителен период на подобрене на индекса през 2011 – 2017 г., през следващите две години неговите стойности се влошават (фиг. 9). Също така през 2019 г. при 5 от седемте подиндекса има отстъпление, което все още не е компенсирано.

Обществена оценка на дейността на гражданските организации

Последните кризисни събития – пандемията от COVID-19, войната в Украйна, засиления бежански натиск, наводненията в Карловско, показват потенциала на ГО за бърза реакция, мобилизиране на граждански ресурси и оказване на помощ на нуждаещи се. При екстремни и критични ситуации техните екипи реагират бързо и адекватно и са първите, които помагат. Това е видимо за общественото мнение, поради което ГО получават значителна обществена подкрепа.

Проучване на „Алфа рисърч“ (2022) показва, че през 2022 г. в сравнение с 2018 г. нараства както доверието към ГО – от 22,9 до 34,6% сред респондентите, така и, макар и в по-малка степен, недоверието – от 26,5 до 32,1% (фиг. 10). Като положителен факт може да се отбележи, че рязко спада делът на респондентите, които нямат впечатления от работата на сектора. Очевидно дейността на ГО в условията на пандемията от COVID-19 променя отношението на обществото към него.

Източник: Алфа рисърч, 2022.

Фигура 10. Отношение на публиката към гражданските организации

От същото проучване става ясно, че делът на хората, членуващи в някаква форма на сдружение, фондация или НПО, въпреки че се покачва от 3,1% през 2018 г. на 5,6% през 2022 г., остава на ниско равнище. Тези, които се обръщат за помощ и за консултации към такива организации в края на разглеждания период достигат до 7% (при начална стойност от 6,1%), а доброволческа помощ оказват 12% от респондентите при 9% в началото на периода (фиг. 11).

Източник: Алфа ризърч, 2022.

Фигура 11. Взаимодействия с гражданските организации

Изводи

Въз основа на представения в тази част анализ могат да се направят следните изводи:

- Секторът на ГО има положителна динамика по отношение на регистрираните организации, финансовите резултати и организационния капацитет. В него има изградена правна рамка, както и национален електронен регистър, които улесняват процедурите по регистрация и отчетност и осигуряват прозрачност на гражданските организации.

- Все още състоянието на развитост и устойчивост на ГО не е на необходимото ниво. Наблюдава се изоставане от постигнатото равнище на централноевропейските и на прибалтийските страни. В сравнителен план ГО имат по-нисък капацитет, финансовите ресурси, отделяни за сектора, са недостатъчни, инвестициите в подкрепа на тяхната екосистема са изключително малко и препятстват внедряването на високи технологии, което намалява капацитета и качеството на дейност.
- Териториалното разпределение на ГО е изключително неравномерно. Капацитетът и ресурсите са силно концентрирани в столицата и в най-развитите градове и области, докато в най-изостаналите части на България ГО имат символично място. Това е изключително сериозен проблем, защото без ГО не могат да се преодолеят огромните регионални различия и да се развива местната демокрация.
- В България липсва системна политика за финансиране и развитие на сектора. В няколко значими области на обществения живот като външна политика (външна помощ за развитие и хуманитарна помощ) и опазване на околната среда не са разходвани средства за изпълнение на инициативи на ГО, които да подпомагат постигането на национални цели и приоритети. В други също много важни области като регионално и местно развитие, екология, култура, детски и младежки дейности, социални иновации са изразходвани пренебрежимо малко средства.
- Проблемно е и отсъствието на статистическа информация за сектора на ГО. Основният регистър на юридическите лица с нестопанска цел не предоставя обобщена публична информация за тези организации, а НСИ публикува само обобщена информация от балансите и отчетите за приходите и разходите на сдруженията и фондациите. Липсата на статистическа информация пречи да се направи прецизна оценка на състоянието и на динамиката в развитието на сектора, както и за разработването на политика за подкрепата му.
- Гражданските организации изпълняват различни важни обществени задачи, например опазване на природното наследство и на биоразнообразието, борба с корупцията; те изразяват общественото мнение при проблеми, свързани с градоустройството, с развитието на транспортната мрежа; участват в създаването на стратегически програми и на модерно законодателство; осъществяват наблюдение и правят оценки на изпълнението на стратегически проекти и планове. Техният глас се слуша при

подготовката на анализи и оценки от международни организации, медии и аналитични центрове.

- Секторът на гражданските организации включва както обществени организации с по-големи идеални цели за обществено развитие, така и други организации, които имат предимно изключително малък фокус на дейност (например конкретен спортен клуб, награда за конкретно постижение и др.). Съществуват ограничен брой, но много големи ГО, които управляват значителен финансов ресурс и персонал, докато повечето ГО са малки по размер.
- Отсъствието на целенасочена държавна политика, на добра стратегическа рамка и на система за подпомагане на сектора на национално и на местно равнище забавя процеса на развитие и растеж на третия сектор, както и потенциала му за влияние върху модернизацията на публичните политики (European Civic Forum, 2023).

3. Стратегия за развитие на гражданския сектор

Опити за създаване на държавна политика за развитие на граждански организации

Още с първата и досега единствена Стратегия за подкрепа и развитие на гражданските организации от 2012 г. се предвижда възможността за създаване на Съвет за развитие на гражданското общество (Министерски съвет, 2012). Едва през 2016 г. обаче се разписват конкретни текстове в ЗЮЛНЦ, които да гарантират, че подобен Съвет на най-високо равнище в изпълнителната власт ще бъде създаден с цел разработване и провеждане на политики за подкрепа на развитието на гражданското общество (чл. 4, ал. 3 на ЗЮЛНЦ). Предвидено е в Съвета да участват представители на юридически лица с нестопанска цел за осъществяване на дейност в обществена полза, които трябва да бъдат избрани от гражданските организации.

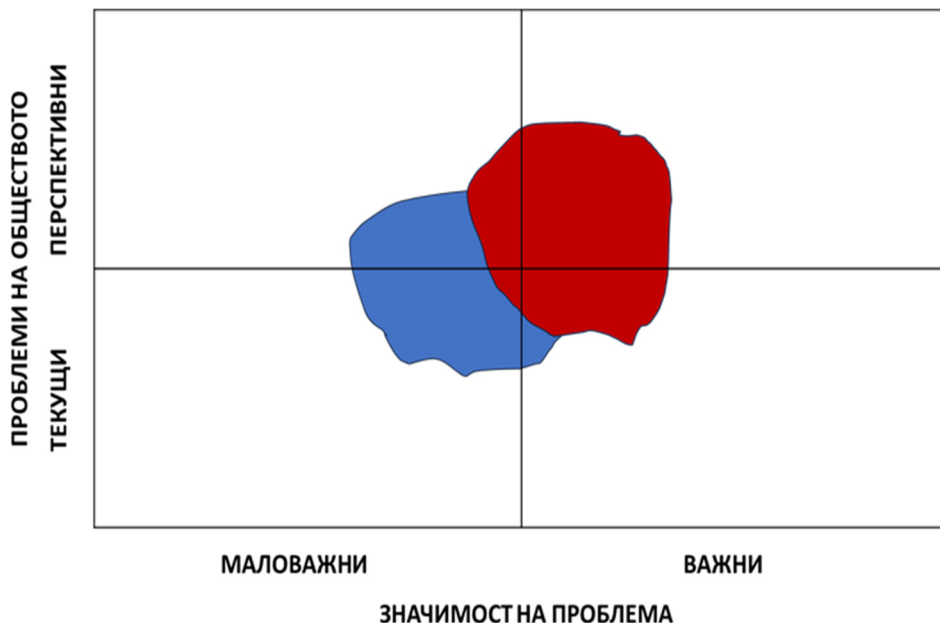
Въпреки че промените, които постановяват създаването на СРГО, влизат в сила през 2018 г., избори на негови членове се провеждат през 2020 г., а първият Съвет се конституира едва през 2022 г. Към момента все още не е приет механизъм за насърчаване и за финансова подкрепа на програми и на проекти с обществено значение на ГО, както е предвидено в чл. 4, ал. 4, т. 7 от ЗЮЛНЦ. Освен че стратегията за развитие на гражданските организации не е приложена и е отдавна изтекла, нова не само че не съществува, но и не е предвидена в дневния ред на об-

ществото. Какви стратегически алтернативи съществуват за разработване на полезна стратегия?

Стратегически възможности

Гражданският сектор е обществен феномен, който съществува независимо и отделно от държавата и от бизнеса. Той ще функционира с или без подкрепата на държавата, но степента, в която ще изпълнява предназначението си, е в пряка зависимост от мобилизираните ресурси.

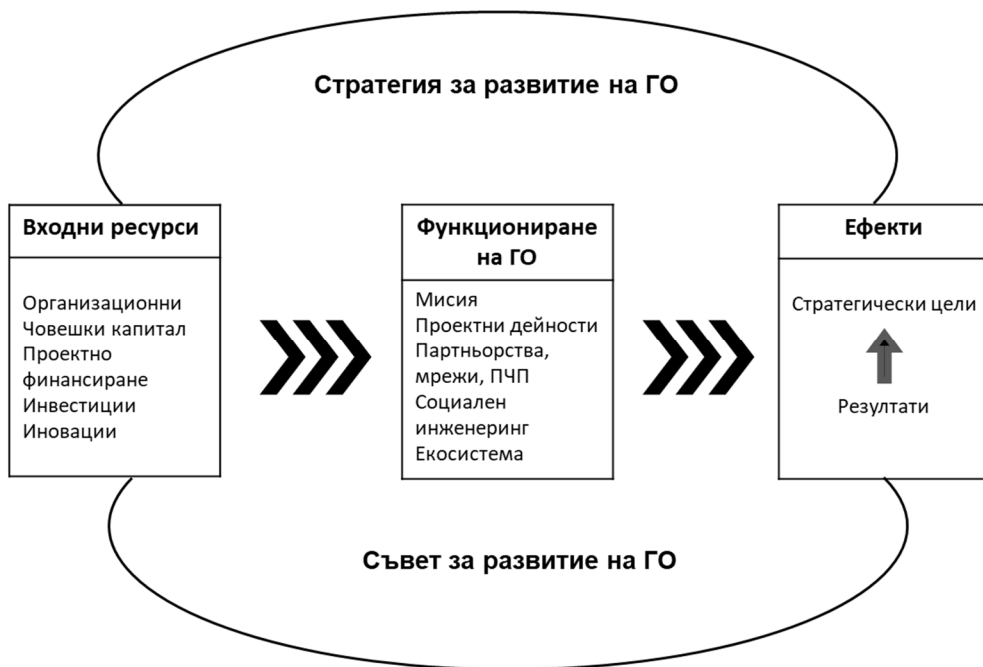
В бъдещ план има две основни стратегически алтернативи за развитие на сектора. При първия вариант ГО (фиг. 12) ще се занимават с текущите и перспективните, но маловажни проблеми (долното множество на фиг. 12), докато при втория те ще могат да се концентрират върху важните текущи и в по-голяма степен перспективни обществени проблеми (горното множество на фиг. 12). Изборът между двата варианта на развитие зависи от това дали държавата ще допусне секторът да участва в решаването на важните обществени проблеми и дали ще осигури адекватни ресурси за това.

Източник: Съставена от авторите.

Фигура 12. Стратегически алтернативи за развитие на гражданските организации

Ако се избере втората алтернатива, въпросът е как да се осъществи подкрепата за сектора? Отговорите трябва да се дадат в новата стратегия за развитие на ГО, която оперативно да се изпълнява от Съвета за развитие на ГО заедно със заинтересованите страни (фиг. 13).

Източник: Съставена от авторите.

Фигура 13. Модел за подкрепа на ГО

Чрез стратегията трябва да се осигурят условия за развитие на входните ресурси, необходими за функциониране на ГО, като проектно финансиране, инвестиции, иновации, човешки капитал и организационни фактори. Дали обаче това ще доведе до постигане на обществени цели, зависи от решаването на проблемите на тяхното функциониране. Тук, на първо място, трябва да се постави въпросът за предназначението, т.е. за мисията на ГО, която трябва да адресира новите предизвикателства (нестабилността, бурното навлизане на новите технологии, фалшивите новини, използването на ГО за проксите на чужди влияния, дезинтеграцията в световен мащаб и т.н.).

Други възможности за развитие на мисията на ГО произтичат от наболели об-

ществени проблеми, за чието решаване може да се използва потенциалът на третия сектор. Това обхваща устойчивото развитие, намаляването на бедността и подобряването на условията на живот, ограничаването на неравенствата, овластяването на младите хора и активното им включване в реалния живот, интегрирането на различните етноси и на бежанците, подобряването на икономическия поминък, защитата на околната среда, зеления преход, присъединяването на България към ОИСР, подобряването на отношенията с Република Северна Македония, подпомагането на българските общности в чужбина, подобряването на публичните услуги, особено на здравеопазването и на образованието, участието в Евронзоната и т.н.

Наред с тези проблеми трябва да се преразгледа и наново да се определи предназначението на ГО за пряко участие на представители на сектора в надзорни и в други органи за управление, контрол и регулиране и за включване при изпълнение на политики. Трябва да се настоява за участието на професионални представители на сектора във всички регулаторни органи, с което ще се повиши тяхната независимост, а също и в надзорни съвети, които боравят с обществени средства като Надзорния съвет на НОИ, както и в комисии за избор на членове на управителните органи на държавните дружества. Създаденият Обществен съвет за изграждането на Национална детска болница например е стъпка в правилната посока, която трябва да се окуражи и да се приложи многократно в други проекти на държавата.

ГО могат да се включат не само в изпълнението, но и в управлението на средствата по външно финансирани програми, което вече съществува като успешна практика по някои донорски програми в България.

Друга насока, по която трябва да се развива предназначението на ГО, е подготовката на анализи, становища, предложения, коментари по планове, проектозаконали и стратегически документи. Особено важно и широко разпространено в страните със силна демокрация е включването на сектора в дейности по мониторинг и оценка на изпълнението на програми и проекти.

Социалният инженеринг би помогнал за създаването и за развитието на нови и устойчиви граждански организации в най-слаборазвитите региони на България, вкл. чрез подкрепа за регистриране на филиали на централни ГО. Друга възможност за преодоляване на дефицитите от граждански сектор по места е да се стимулират партньорства между местни и национални ГО. В най-уязвимите места могат да се организират програми за развитие на капацитета на НПО.

От направения анализ става ясно, че е необходимо да се подобри регулирането на сектора. От него трябва да отпаднат лобистките организации и тези, осъществяващи предимно стопански дейности, а допълнително трябва да се повиши

прозрачността и отчетността на други видове ГО, които работят с обществени средства. Финансирането на проекти и програми трябва да става само ако те попадат в мисията на ГО.

Сключването на дългосрочни договори за предоставяне на услуги би осигурило предвидимост на приходите на ГО, а оттам и перспективи за планиране на бъдещи инвестиции, за набиране и за задържане на персонал и за по-добро управление на процесите по създаване и предоставяне на услугите.

Необходимо е да се намери механизъм за авансиране на разходите на ГО по проекти и програми. Засега те се третират като търговски дружества и от тях се иска да предоставят банкови и други гаранции при авансови плащания. Това затруднява стартирането на проекти, изисква усилия и време за набиране на оборотен капитал и поради тези причини някои от ГО се провалят. Не бива да се разчита основно на европейски и други фондове и донори за финансиране на третия сектор. То трябва да допълва и да подпомага държавната политика, но не и да я замества.

Стимулирането на донорството е друга възможност за подкрепа на ГО. Премахането на данъчното облагане на донорските средства е една от малките стъпки в тази посока.

На следващо място, трябва да се създаде надеждна и достоверна статистическа основа за ГО, която да съдържа данни за тяхната демография, финансови показатели, заетост, разпределение по области и общини. Добра практика, която може да се заимства от други страни, е подготовката на годишен доклад за състоянието на гражданския сектор.

Осигуряването на необходимите входни ресурси и подобряването на функционирането на ГО ще доведе до желаните резултати, чрез които ще се постигнат поставените обществени цели.

Конфликт на интереси

Авторите декларират липса на конфликт на интереси.

Използвана литература

Alpha Research. (2022). *Obshtestveni naglasi kam deynostta na grazhdanski organizatsii. Rezultati ot natsionalno predstavitelno prouchvane.* [Алфа рисърч. (2022). *Обществени*

- нагласи към дейността на граждански организации. Резултати от национално представително проучване] (in Bulgarian). Available at [https://bcnl.org/upload/files/documents/0922_GO_Report\(1\)\(1\).pdf](https://bcnl.org/upload/files/documents/0922_GO_Report(1)(1).pdf).
- Alpha Research. (2024). *Obshtestveni naglasi kam daritelstvoto v Bulgariya prez 2023 g.* [Алфа Рисърч. (2024). *Обществени нагласи към дарителството в България през 2023 г.*] (in Bulgarian). Available at <https://dfbulgaria.org/wp-content/uploads/2024/03/%D0%9E%D0%B1%D1%89%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D0%B8-%D0%BD%D0%B0%D0%B3%D0%BB%D0%B0%D1%81%D0%B8-%D0%B7%D0%B0-%D0%B4%D0%B0%D1%80%D0%B8%D1%82%D0%B5%D0%BB%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE%D1%82%D0%BE-2023.pdf>.
- Amerikanski universitet v Bulgariya. (2009). *Narachnik upravlenie i razvitie na NPO.* [Американски университет в България. (2009). *Наръчник управление и развитие на НПО*] (in Bulgarian). Available at http://infopass.eu/cause/images/08_Narychnik_upravlenie_i_razvitie_na_NPO.pdf.
- OECD. (2010). *Civil Society and Aid Effectiveness: Findings, Recommendations and Good Practice.* Paris: OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/9789264056435-en>.
- Anheier, H., Glasius, M., and Kaldor, M. (2001). *Global Civil Society 2001.* Oxford: Oxford University Press.
- Chaney, P., Jones, I. (eds.). (2022). *Civil Society in an Age of Uncertainty. Institutions, Governance and Existential Challenges.* Bristol: Bristol University Press.
- Clark, J. (1995). The State, Popular Participation, and the Voluntary Sector. *World Development*, 32 (4), 593-601.
- Cohen, J., Arato, A. (1992). *Civil Society and Political Theory.* New Baskerville, MA: MIT Press.
- DAC Working Party on Development Finance Statistics. (2018). *Converged statistical reporting directives for the Creditor Reporting System (CRS) and the Annual DAC Questionnaire.* Paris. Available at [https://one.oecd.org/document/DCD/DAC/STAT\(2018\)1/en/pdf](https://one.oecd.org/document/DCD/DAC/STAT(2018)1/en/pdf).
- Diamond, L. (1999). *Developing Democracy: Toward Consolidation.* Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Drucker, P. (1992). *Managing for the Future.* Dutton.
- Edwards, M. (2009). *Civil Society* (2nd ed.). Cambridge, UK: Polity Press.
- European Civic Forum. (2023). *Civic Space Report 2023. Bulgaria.*
- European Commission. (2021). *Protecting Fundamental Rights in the Digital Age. 2021*

- Annual Report on the Application of the EU Charter of Fundamental Rights* [Европейска комисия. (2021). *Защита на основните права в ерата на цифровите технологии. Годишен доклад за 2021 г. относно прилагането на Хартата на основните права на ЕС*] (in Bulgarian). Available at <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52021DC0819>
- European Commission. (2023). *Rule of Law Report. Country Chapter on the rule of law situation in Bulgaria*. Available at https://commission.europa.eu/document/download/024961fd-ea86-4cbf-bf5f-5478bae406a3_en?filename=10_1_52568_coun_chap_bulgaria_en.pdf.
- European Economic and Social Committee. (2021). *EESC opinion: The role of Civil Society Organisations as guardians of the common good in the post-pandemic recovery and reconstruction of EU societies and economies*. SOC/696. [Европейски икономически и социален комитет. (2021). *Становище: Ролята на организациите на гражданското общество като пазители на общото благо във възстановяването след пандемията*. SOC/696] (in Bulgarian). Available at <https://www.eesc.europa.eu/en/our-work/opinions-information-reports/opinions/role-civil-society-organisations-guardians-common-good-post-pandemic-recovery-and-reconstruction-eu-societies-and>.
- Fukuyama, Fr. (1999). *Social Capital and Civil Society*. *IMF Working Paper WP/00/74*. International Monetary Fund. Available at <https://www.imf.org/external/pubs/ft/seminar/1999/reforms/fukuyama.htm>.
- Gordon, R. (2000). Kant, Smith, and Hegel: The Market and the Categorical Imperative. In: Trentmann, F. (ed.). *Paradoxes of Civil Society: New Perspectives on Modern German and British History*. New York: Berghahn Books, 85-104.
- Institut „Otvoreno obshtestvo“ – Sofiya. (2017.) *Aktivnite nepravitelstveni organizatsii v Balgariya prez 2017 godina*. [Институт „Отворено общество“ – София. (2017.) *Активните неправителствени организации в България през 2017 година*] (in Bulgarian). Available at <https://osis.bg/wp-content/uploads/2018/04/active-NGOs.pdf>.
- Keremidchiev, S. (2008). *Upravlienie i konkurentosposobnost na strukturite na grazhdanskoto obshtestvo v savremennata biznes sreda* (modulna kniga 1). DABU. [Керемидчиев, С. (2008). *Управление и конкурентоспособност на структурите на гражданското общество в съвременната бизнес среда* (модулна книга 1). ДАБУ] (in Bulgarian).
- Keremidchiev, S. (2013). *Genesis i nachalno razvitie na pazara na konsultantski uslugi v Balgariya*. *Ikonomicheska misal*, No. 1, 26-44. [Керемидчиев, С. (2013). *Генезис и начално развитие на пазара на консултантски услуги в България*. *Икономическа*

- мисъл, No. 1, 26-44] (in Bulgarian).
- Kohler-Koch, B., & Quittkat, C. (2009). What is civil society and who represents civil society in the EU? Results of an online survey among civil society experts. *Policy and Society*, 28 (1), 11-22. <https://doi.org/10.1016/j.polsoc.2009.02.002>.
- Kojo Van Dyck, Ch. (2017). *Concept and Definition of Civil Society Sustainability*. Center for Strategic and International Studies.
- Konstitutsiya na Republika Bulgariya. *Darzhaven vestnik*, br. 56 ot 13.07.1991 g. [Конституция на Република България. *Държавен вестник*, бр. 56 от 13.07.1991 г.] (in Bulgarian).
- Ministerski savet. (2012). *Strategiya za podkrepa na razvitiето na grazhdanskite organizatsii v Republika Bulgariya za perioda 2012-2015 g.* [Министерски съвет. (2012). *Стратегия за подкрепа на развитието на гражданските организации в Република България за периода 2012-2015 г.*] (in Bulgarian).
- Muller, E., Seligson, M. (1994). Civic Culture and Democracy: The Question of Causal Relationship. *American Journal of Political Science*, 88 (3), 635-52.
- NSI. (2008). *Klasifikatsiya na iкономическите deynosti (KID-2008)*. [НСИ. (2008). *Класификация на икономическите дейности (КИД-2008)*] (in Bulgarian).
- NSI. (2024). *Predpriyatiya s nestopanska tsel (danni za fondatsii i sdruzheniya)*. [НСИ. (2024). *Предприятия с нестопанска цел (данни за фондации и сдружения)*] (in Bulgarian). Available at <https://www.nsi.bg/bg/content/2379/%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%BF%D1%80%D0%B8%D1%8F%D1%82%D0%B8%D1%8F-%D1%81-%D0%BD%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%BF%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%B0-%D1%86%D0%B5%D0%BB-%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D0%B8-%D0%B7%D0%B0-%D1%84%D0%BE%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%86%D0%B8%D0%B8-%D0%B8-%D1%81%D0%B4%D1%80%D1%83%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F>.
- Parsons, T. (1971). The Democratic Revolution. In: *The System of Modern Societies*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 79-85.
- Putnam, R., Leonardi, R. and Nanetti, R. (1993). *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Simeonov, S. (2022). Partnyorstva mezhdu nepravitelstvenite organizatsii i biznesa v konteksta na ustoychivostta. *Ikonomicheska misal*, 67 (3), 354-388. [Симеонов, С. (2022). Партньорства между неправителствените организации и бизнеса в контекста на устойчивостта. *Икономическа мисъл*, 67 (3), 354-388] (in Bulgarian).
- Skapska, G. (1997). Learning to Be a Citizen: Cognitive and Ethical Aspects of Post-

- communist Society Transformation. *Democratization*, 4 (1),145-60.
- Srinivas, N. (2022). *Against NGOs. A Critical Perspective on Civil Society, Management and Development*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108885843>.
- Tsenkov, E., Yalamov, T., Galev, T., Antonov, P., Encheva, S. (2010). *Grazhdanskoto obshtestvo v Balgariya: tendentsii i riskove*. Sofiya: Tsentar za izsledvane na demokratsiyata. [Ценков, Е., Ялъмов, Т., Галев, Т., Антонов, П., Енчева, С. (2010). *Гражданското общество в България: тенденции и рискове*. София: Център за изследване на демокрацията] (*in Bulgarian*). Available at https://www.researchgate.net/publication/312165659_Grazhdanskoto_obshtestvo_v_Blgaria_tendentsii_i_riskove.
- USAID. (2022). *CSO Sustainability Index Explorer*. Available at <https://csosi.org>.
- Viterna, J., Clough E., and Clarke, K. (2015). Reclaiming the “Third Sector” from “Civil Society”: A New Agenda for Development Studies. *Sociology of Development*, Vol. 1, No. 1, 173-207. Available at <http://www.jstor.org/stable/10.1525/sod.2015.1.1.173>.
- Yalamov, T. (red.). (2013). *Grazhdanskoto obshtestvo v Balgariya: ot sotsialno predpriemachestvo do zavladavane ot darzhavata*. Sofiya: Tsentar za izsledvane na demokratsiyata. [Ялъмов, Т. (ред.). (2013). *Гражданското общество в България: от социално предприемачество до завладяване от държавата*. София: Център за изследване на демокрацията] (*in Bulgarian*). Available at https://www.researchgate.net/publication/303381745_Grazhdanskoto_obshtestvo_v_Blgaria_ot_sotsialno_predpriemachestvo_do_zavladavane_ot_drzavata.
- Zakon za targovskiya registar i registar na yuridicheski litsa s nestopanska tsel. *Darzhaven vestnik*, br. 34 ot 25 april 2006 g. [Закон за търговския регистър и регистър на юридически лица с нестопанска цел. *Държавен вестник*, бр. 34 от 25 април 2006 г.] (*in Bulgarian*).
- Zakon za yuridicheskite litsa s nestopanska tsel. *Darzhaven vestnik*, br. 81 ot 6 oktomvri 2000 g. [Закон за юридическите лица с нестопанска цел. *Държавен вестник*, бр. 81 от 6 октомври 2000 г.] (*in Bulgarian*).

Спартак Керемидчиев е доктор по икономика, професор в Института за икономически изследвания при Българската академия на науките, ORCID 0000-0003-1482-7546, keremidas@gmail.com (автор за връзка).

Офелия Кънева е доктор по управление на образованието, доцент във Варненския свободен университет. ORCID 0000-0002-6318-4594, ofeliya.kaneva@vfu.bg.

Spartak Keremidchiev, PhD, is Professor at the Economic Research Institute at the Bulgarian Academy of Sciences. ORCID 0000-0003-1482-7546, keremidas@gmail.com (corresponding author).

Ophelia Kaneva, PhD, is Associate Professor at the Varna Free University. ORCID 0000-0002-6318-4594, ofeliya.kaneva@vfu.bg

STRATEGIC ALTERNATIVES FOR CIVIL SECTOR DEVELOPMENT IN BULGARIA

Abstract: Seventeen years after Bulgaria's accession to the European Union is an appropriate period to assess the changes that have taken place in the civil sector and to highlight the current problems of its development. This is the research task of the study. In addition to the analytical part, a strategic framework and a model for supporting the development of CSOs have been developed. Despite positive changes, the main findings of the analysis are that there is a lag in the sustainability of the third sector: the territorial distribution of CSOs is highly uneven, and there is a lack of state policy for interaction with the sector. Two strategic alternatives are outlined. One is to maintain existing trends and adopt a position dealing with unimportant current and prospective issues; the other alternative has a purpose to concentrate on helping to solve important current societal problems and, to a greater extent, prospective ones.

Keywords: strategic alternatives; development model; civil organisations; Bulgaria

JEL codes: I30; I31; L44

Как да се цитира тази статия:

How to cite this article:

Keremidchiev, S., Kaneva, O. (2024). Strategicheski alternativi za razvitiе na grazhdanskia sektor v Bulgaria (Strategic Alternatives for Civil Sector Development in Bulgaria). *Economic Thought Journal*, 69(2), 164-194 (in Bulgarian).
<https://doi.org/10.56497/etj2469202>